

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
XV

Neřir Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER - A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XV

İstanbul - 1995

XVII. yüzyılda önem kazanan ve kuvvetlenen Canbolat ailesi, Lübnan tarihinde büyük bir yer işgal eder. Dürziler Lübnan'da, Şîî, Sünnî ve Marunîler'in yanında dördüncü büyük dinî grubu teşkil etmiştir. Dinî gruplar ise Lübnan'ın tarih içindeki yaşamında en yakın zamamlardaki sosyal yapılanmasında daima önemli bir rol oynamışlardır. Osmanlı devrinde iç huzur ve güvenin başta gelen unsurlarından sayılan bu gruplar arasındaki kanlı sürtüşmeler, bunların bölgede kurmak istedikleri üstünlük mücadelelerinin bir sonucu olmuştur. Avrupa büyük devletlerinin bölgeye müdahaleleri ve kendi menfaatlerini temsil eden gruplara arka çıkmaları ise Osmanlı sonrası devirlerinde de Lübnan'ı kana bulamaya devam etmiştir. Mısır istilasından sonra ortaya çıkan huzursuzluklar (1841) Maruni ve Dürzi çatışmaları şeklinde gelişmiş, 1860'daki kanlı hadiseler meseleleri bir İslam-Hiristiyan çatışması haline getirmiştir. Nihayet büyük devletlerin müdahaleleri neticesinde Lübnan özerk bir yapıya kavuşturulmuştur. (1861). XIX. yüzyılda Dürzi ve Marunî çatışmalarının, Dürziler'in Maruniler karşısında üstünlüklerini ve güçlerini kaybetmeleri ile sonuçlanması ise, meseleleri bir İslam ve Hiristiyan çatışması halinde Osmanlı sonrası yakın zamanlarına taşımıştır. 1926 Anayasası ve 1943 tarihli *Millî Uzlaş* Lübnan'ın politik sisteminin iskeletini çizer ve dolayısıyla Dürziler'in Lübnan Cumhuriyeti içindeki sosyal ve politik terekübünü belirler. Bu aynı zamanda Kemal Canbolat'ın politika sahnesine çıkmasının, ailesinin başına geçerek Lübnan'da Dürziler'in ağırlığını hissetmemesinin de başlangıcını teşkil etmiştir. Kemal Canbolat'ın siyasî fikirleri Lübnan'ın tarihsel mirası ve çeşitli dinlerden oluşan sosyal yapısı ile biçimlenir ve çeşitli zaman dilimlerinde, değişen şartlara göre değişkenlik arzeder. Lübnan'ın Arap mirası ve Arap dünyasına ait olma vasfı yanında Avrupa'ya açık bünyesi ve Hiristiyan unsurların ağırlığı ve Batı dünyasının yakın ilgisi, kendisinin takib ettiği politikanın istikametini belirlemiştir. *Lübnan milliyetçiliği* fikrini aşılama ve geliştirmeye çalışan Canbolat'ın siyasî fikirleri, Lübnan'ın bağımsız ve Hiristiyan karakterini vurgulayan Marunî milliyetçiliğinin katılığı ve Lübnan'ın içinde yaşadığı Arap dünyasından farklı ve bağımsız bir yeri olamayacağını ileri süren ileri süren Müslümanların uzlaşmazlığı altında giderek katılaştı ve radikal bir boyut kazandı. Onun bu radikal tutumu 1975 işsavaşında, Lübnan'daki farklı gruplar arasındaki kutuplaşmalarda ve boğuşmalarda teskin edici bir tesir icra etmediği gibi, olayların kanlı bir şekilde gelişmesinde de etken oldu. Kemal Canbolat, sosyalist fikirleri ve sosyalist programdaki reform projeleri ile Lübnan hükümetlerinin karşısında yer almıştır. Reform fikirleri ve programları Lübnan'daki sol çizgideki politikaların bugün için dahi etkilidir. Bernadette Schenk'in bu çalışması Lübnan tarihi için önemli bir incelemedir ve bu değerinde ve kapsamda bir master çalışması olarak takdir kazanmaktadır.

Kemal BEYDİLLİ

Ali Akyıldız: *Tanzimât Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993, Eren yayıncılık, 338 s. +9 Belge.

Müellif eserin önsözünde, bir devletin müesseselerinin işleyişini bilmenin, tarihi olaylara izâh getirebilme açısından önemli olduğunu belirtmiş ve kısa bir kaynak kritiğinde bulunmuştur. Buna göre Carter V. Findley'in *Bureaucratic*

Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte adlı eseri çok geniş bir zaman dilimini ihtiva etmekte ve genel olarak arşiv vesikalarından ziyade ikinci elden kaynaklara dayanmaktadır. Yine John Robert Barnes'ın *Evkâf-ı Humâyun: Vakıf Administration Under the Ottoman Ministry for Imperial Religious Foundations* adlı kitabının arşiv kaynaklarına dayanmadığı gibi, Hüseyin Hüsâmeddin ile İbnülemin'in beraberce yazdığı *Evkâf-ı Humâyun Nezâreti'nin Tarihçe-i Teşkilât ve Nüzzarın Terâcim-i Ahvâli* adlı eserin adeta bir tercümesi olduğu belirtilmektedir. Osmanlı Tarihi'nin çok önemli bir kesitini oluşturan bu dönem hakkındaki çalışmaların yetersizliğini ifade eden yazar, eserin sınırlarını gerekçeleriyle birlikte ortaya koymuştur. Eserde 1836-1856 arasında kalan yirmi yıllık dönemde gerçekleştirilen Tanzimât reformları incelenmiştir. Müellif önsözün sonunda, çalışmasının arşiv vesikalarına dayandığını, fakat sadece vesikaların hadiselerin içyüzünü ortaya çıkartmaya yetmediğini haklı olarak söylemektedir. O devirde kaleme alınmış natıraların çok az olması dolayısıyla, olayların gerçek mahiyetiyle kavranabilmesinin imkânsızlığını dile getiren yazar, bu hususta Cevdet Paşa'nın eserlerinin istisnâ teşkil ettiğini söylemektedir.

Eser kısa bir girişten (s. 21-24) sonra üç ayrı bölümde ortaya konmuştur. Giriş kısmında hükümet işlerinin Bâbîâlîye intikâlinin tarihçesi özetlenmiştir.

Sadâret başlıklı birinci bölüm (s. 26-64) üç ana başlık altında toplanmaktadır. A) *Sadâretin Başvekâlete Dönüştürülmesi ve Tekrar Eskiye Dönüşü*. B) *Sadârete Bağlı Birimler*. C) *Muâmelâtta Yapılan Bazı Değişiklikler*.

Sadâret başlıklı kısımda Sadrâzâmın görev ve yetkileri hülâsa edilmiş, bu makamın mâlî ve kazâî işlerin dışında, adlî, idârî ve askerî meselelerde de padişahın mutlak vekili olması özelliği vurgulanmıştır. Ayrıca işlerin Bâbîâlîye intikâlinin sonra devlet işlerinin sadrâzâmın üzerine kaldığı belirtilmiştir.

Yukarıda A şikkında ifade ettiğimiz kısım, eserde sehven alt başlık karakterinde küçük harflerle yazılmıştır. Bu başlık altında nezâretlerin ortaya çıkışı belirtilmiş ve böylece osmanlı merkez bürokrasisinde ihtisaslaşmaya dayalı yeni nezâretlerin klasik yapıyı değiştirmesi, sadrâzâmın bir takım yetkilerini nezâretlere devretmesi ile yeni duruma uygun şekilde Sadâretin Başvekâlete dönüştürülmesi süreci izâh edilmiştir. Yazara göre vekil-i mutlak olan Sadrâzâmın bir çırpıda vekiller heyetinin başı mertebesine indirilmesi, II. Mahmut'un gücü merkezileştirme çabalarının bir sonucudur. Daha sonra tekrar Sadâret sistemine dönülmüşse de, husûle gelen zihniyet değişimi, teknik olarak tamamıyla eskiye dönüşü mümkün kılmamıştır. Nisbeten de olsa bu zihni tekâmül, üstün yetkilerle donatılmış bir kişinin devleti idâre etme anlayışı yerine, devlet idâresinin uzman vekiller ve bunlara fikir vererek proje üreten meclisler eliyle yapılması sürecini başlatmıştır.

B şikkında Sadârete Bağlı Birimler olarak ifade edilen ikinci ana başlık Sadâret müsteşarlığı, Sadâret Mektubî Kalemi, Dâhiliye Kalemi ve Kitâbeti, Bâbîâlî Evrak Odasının Kurulması, Teşrifât Kalemi ve Teşrifât Usûllerindeki Değişmeler, Hâzîne-i Evrakın Kurulması adlı alt başlıklar altında incelenmiştir. Eserin 35 ve 36 sahifelerinde yer alan 4 ve 5 no'lu alt başlıklarla içindekiler

karşılaştırıldığında bazı ufak farklılıklar görülmektedir. 9. sahifedeki içindikilerde 4) Bâbîâlî evrak odası, 5) Teşrifât kalemi ve teşrifât usûllerinde yapılan değişiklikler şeklinde yazılmıştır. B şikkındaki konular içinde ihtisaslaşma için gerekli görülen kurumların zaman içindeki ihdâs ve ilgâları, ihtisaslaşmaya dayalı olarak memuriyetlerin düzenlenmesi, memur alımlarında adam kayırma ve iltimasın önünü almak maksadıyla alınan tedbirler, taşradan merkeze sağlıklı bilgi akışının sağlanması amacıyla kurulan jurnal odası, evrak kayıt sisteminin ıslâh edilerek yenileştirilmesi, klasik rütbe ve merâtib sisteminin değiştirilerek yenileştirilmesi, devletin *kuvve-i hâfızası ve nefsi-nâtıkası* sayılan yazılı belgelerin korunup saklanabilmesine dair yeni düzenlemeler ve tedbirler tarihi seyri içinde izâh edilmiştir.

Birinci bölümün sonunda yer alan Muâmelâtta Yapılan Bazı Değişiklikler adlı ana başlık Memuriyete İntisâb, Yazışmalara Tarih İmza ve Mühür Konulması (içindikilerde konması yazılmış), Elkâbın Sadeleştirilmesi, Memurların İşe Devamlarının Sağlanması ve Tatil Günlerinin Tesbiti şeklinde dört alt başlıkta incelenmiştir. Bu başlıklarda memurların yetiştirilme sistemi, memur alımlarında ve yetiştirilmesinde geliştirilen yeni prosödürlere, iltimas ve rüşvete karşı alınan tedbirler ele alınmaktadır. Bu döneme kadar Osmanlı ülkesinde evâmîr-i âlîye, tahrîrât-ı resmîye ve şer'î senedler gibi evraklara tarih konulmakta fakat resmi takrirlerde ve diğer mâruzatlarda buna dikkat edilmemektedir. Bu da bürokraside bir çok karışıklıklara sebep oluyordu. Sakıncalar, resmî ve gayri resmî bütün yazışmalara tarih koyma ilkesi getirilerek giderilmeye çalışıldı. Yine bürokrasiyi hafifletmek ve işleri hızlandırmak gayesiyle elkâblar kısaltılarak sadeleştirildi ve belirli kurallara bağlandı. Yine aynı gerekçelerle devlet işleri daireleri arasında bölüştürüldü. Buna bağlı olarak mülkî işlerin bâbîâlîye, askerî işlerin seraskerliğe, mâlî işlerin de mâliyyeye havâlesi kuralı getirildi. Memurların işe devamlarının sağlanması için sert tedbirler alındı.

Nezâretler başlıklı ikinci bölüm (s. 65-176), 1) *Kurulduğunda Meclis-i Vükelâya Dâhil Olan Nezâretler*, 2) *Sonradan Meclis-i Vükelâya Dâhil Olan Nezâretler* olarak iki kısımda incelenmiştir. İlk kısımda Dâhiliye, Hâriciye, Mâliye, Ticâret, Zirâat ve Nâfi'a nezâretleri, ikinci kısımda ise Evkâf-ı Humâyun ve Divân-Deâvî Nezâretleri incelenmiştir. Yazar ikinci bölümü iki kısımda ele almasının sebebini *nezâret* kelimesinin muhtelif mânalarının tebârüz ettirmeye ve aynı dönemde bu kelimeye izâfe edilen müesseselerin, memuriyetlerin de *nâzir* sıfatıyla anılabildiklerini belirtmiştir.

Sadrâzam yardımcılığı konumunu temsil eden kethüdâlığın gelişimi ve sonunda devlet-i alîyye kethüdâsı sıfatıyla üstün bir konuma erişme, II. Mahmut döneminde de kethüdâlığın Umûr-ı Mülkiye Nezâretine dönüştürülmesi, bu makama atanan Akif Paşa'nın teklifiyle umûr-ı mülkiye ibâresinin dâhiliye kelimesiyle değiştirilmesi, işlenen konular arasındadır. Tesis edilen nezâret bir ara sadârete ilhâk edilmişse de sonra tekrar ayrılmıştır.

Hâriciye Nezâreti'nin kurulması ve geliştirilmesi mevzuu içinde, Osmanlı Devleti'ndeki reformları derinden etkileyen bir takım faaliyetler incelenmiştir. İlk

sefirlerin batıya gönderilmesi, lisan bilen diplomatların yetiştirilmesi için tercüme odalarının kurulması, bu odanın yükünün fazlalaşmasıyla odaya bağlı bir şube olarak Tahfîrât-ı Ecnebiyye Odası diye anılan yeni bir müessesenin teşkîli, hâriciye ve dâhiliye memurlarını kesin hatlarla birbirlerinden ayırmak için kurulan müesseseler, yabancı devlet temsilcilerini ve misafirlerini ağırlamak, uygulamalardaki aksaklıkları gidermek için ihdâs edilen Teşrifât-ı Hâriciyye Memurluğu, ülkedeki azınlıklar ve konsoloslara ilgili yazışmaları yürütmek üzere Tahfîrât-ı Hâriciye Müdürlüğü'nün Hâriciye Mektupçuluğu'na dönüştürülmesi, bu kısımda işlenen başlıca konulardandır.

Eserde Osmanlı Mâliyesinin reform öncesi tarihçesi ortaya konmuş, Mâliye Nêzaretinin kuruluşundan sonra nezâret bünyesinde bulunan Mektub-i Mâliye Kalemî, Cerîde Muhâsebesi, Eshâm Muhâsebesi, Mukatâ'at Muhâsebesi, Ruznâme Kalemî, Mâliye Muhâsebesi, Evâmîr-i Mâliye Kalemî, Muhallefât Kalemî gibi mâliye kalemleri tafsilâtı olarak izâh edilmiştir. Muayyen bazı gelirlerden sağlanan memur giderleri sistemi değiştirilmiş, 28 Mart 1838'de çıkarılan bir hattı humâyunla *rüşveti önlemek ve halkın işlerinin garazsız bir şekilde yürütülmesini sağlamak* amacıyla maaş sistemine geçilmiş, rüşvetin yaygınlaşmasında esas rolü oynayan sarraflar ikaz edilmiştir. Alınan tedbirlere rağmen büyük ve küçük memurlar arasındaki maaş farkının da etkisiyle rüşvet önlenemediği gibi, getirilen maaş garantisi memurların işini savsaklamasına yol açmıştır. Tedbirlerin netice vermemesi Nezâretin lağvı sonucunun doğurmuş, bu dönemde köklü vergi düzenlemelerine gidilmiş iltizam usûlü kaldırılarak, halktan gücü nisbetinde vergi alma esası getirilmiştir. Yapılan değişikliklerden sonra Osmanlı Mâliyesinin *usûl-i atîk ve usûl-i cedîd'e* göre düzenlenmiş iki ayrı birim tarafından idâre edilmeye başlanması eski yeni çatışmasına sebep olduğu gibi, iş ahenginin de bozulmasına yol açmıştır. Bundan dolayı 1256 (Nisan 1840)'da Mâliye Nezâreti tekrar ihdâs edilmiştir. Nezâretin iş yoğunluğunu hafifletmek amacıyla Anadolu ve Rumeli varîdâtı defterdarlıklarının kurulması, evrak muâmelelerinde hicrî yerine rumî (Mâlî) takvimin kullanılmaya başlanması, ilk defa ciddî ve planlı bütçe tanziminin gerçekleştirilmesi ve bunun için çıkarılan 1271 (2 Ağustos 1855) tarihli bütçe nizâmnamesi, devletle sarraf ve mültezimler arasındaki zimmet konularını çözmek ve takip etmekle görevli zimemât komisyonu'nun (diğer adıyla tahsilât komisyonu) kurulması, devlet alacaklarının düzenli tahsilinin sağlanabilmesi gayesiyle tahsilât odasının ihdâsı, askerin giyecek yiyecek ve maaş ihtiyaçlarının karşılanması için tesis edilen mesârifât nezâreti gibi nezârete bağlı birimler incelenen konular arasındadır.

Müellif bundan sonra sırasıyla ticâret, zirâat ve nâfi'a nezâretlerini daha kısa konu başlıkları altında incelemiş, kurumları tarihçelerinin yanında kuruluşları, gelişimleri ve değişimleri sürecinde ortaya koymuştur.

İkinci bölüm ikinci kısımda ele alınan Evkâf-ı Humâyun Nezâreti, Evkâf-ı Humâyun Müfettişliği, Haremeyn-i Şerifeyn Evkâfı Nezâretinin Kurulması, Evkâf-ı Humâyun Nezâretinin Darphânedan ayrılması (içindekiler s. 11'de bu alt başlık evkâf-ı humâyun ile Haremeyn-i Şerifeyn nezâretlerinin darbhaneye ilhâkı ve müstakil hale geliş şeklinde yazılmıştır), Vakıf muâmelelerinde yapılan

değişiklikler ve senedât müdürlüğünün ihdâsı gibi alt başlıklar altında incelenmiştir. Konuların işlenişi içinde vakıf malları üzerinde yapılan yolsuzluklar, suistimâller ve bu tür olaylara karşı alınan tedbirler ilgi çekmektedir.

Yazar, Divân-ı Deâvî Nezâretini konu aldığı kısımda, Çavuşbaşılık Memuriyetinin Divân-ı Deâvî Nezâretine dönüştürüldüğü tarihi tam olarak tesbit edemediğini ifade etmekte, fakat bulunan iki defterde 27 Receb 1252 (7 Kasım 1836) tarihinde Çavuşbaşıya, 9 Ramazan 1252 (18 Aralık 1836) tarihinde Divân-ı Deâvî Nâzırına hitaben yazılmış iki belgeye istinadla nezâretin bu iki tarih arasında kurulmuş olması gerektiğini belirtmektedir. Nezâret 1287 (1871) tarihine kadar varlığını sürdürmüştü, sonrasında *havâle veicrâ* cemiyetleri adıyla iki şubeye ayrılarak lağvedilmiştir. Müellif araştırılan dönem içinde kuruluşunu en geç tamamlayan müesseselerin başında adliye teşkilâtının geldiğini söylemekte ve bunun muhtemel sebepleri üzerinde durmaktadır.

İkinci bölümde s. 69,91,100,110,138 ve 176'da, incelenen nezâretlerin teşkilât şemaları tarihleri ve kaynakları itibariyle verilmiştir.

Üçüncü bölüm *Meclisler* başlığı ile ele alınmış, Türk ve İslam tarihindeki meclis geleneğinin tarihçesi özetlenmiştir. Burada meclisler, 1) Nezâretler Üstü Meclisler, 2) Nezâret Meclisleri olmak üzere iki ana kısımda ortaya konmuştur. İlk kısımda A) Meclis-i Hass-ı Vükelâ, B) Meclis-i Alf-i Umûmi, C) Meclis-i Ahkâm-ı Adliye, D) Dâr-ı Şürâ-yı Bâbîâlî E) Meclis-i Maârif ve Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti, F) Meclis-i Tanzimât başlıkları altında incelenmiştir.

Meclis-i Hass-ı Vükelâ devlet yönetiminde meşveretin yerine konulan, önceleri başvekil, sonraları da sadrâzamın başkanlığında toplanan devletin en yüksek yasama ve yürütme organı olup, icrâ işinde nezâretler arasında koordinasyonu da sağlamaktaydı. Kararların oy çokluğu ile alındığı bu meclis Avrupadaki kabine sistemi esas alınarak kurulmuştur. Meclis hakkında, araştırılan dönemle alâkalı çok az belge bulunabilmiştir. Bulunan belgelerde üye sayıları muhtelifdir. Bu da meclis üyelerinin toplantılara görüşülen mevzulara ilgilerine göre dâvet edildiklerini göstermektedir. Söz konusu meclis devletin yıkılışına kadar varlığını devam ettirmiştir.

Diğer bir meclis olan, Meclis-i Alf-i Umûmî, Bâbîâlî'de Meclis-i Vâlâ'nın daha geniş bir katılımı ile toplanmasından oluşan meclistir. Sadrâzam ve vükelâ mâ'zulleri mecâlis-i aliyye memuriyeti adıyla Meclis-i Vükelâ ve Meclis-i Umûmî'ye üye olarak atanmaktaydılar. Bu uygulama deneyimli devlet adamlarının tecrübelerinden yararlanılmasını sağlıyordu. Meclis önemli olayların görüşülmesinde çok geniş katılımlarla toplanabiliyordu. Örneğin, Mısır meselesinin görüşüldüğü meclis toplantısı kararı altında yetmişbir imza vardı. Keza Rusya sefaretinin İstanbul'dan kaldırılması ile sonuçlanan anlaşmazlıkla ilgili karar da ise altmışüç imza bulunmaktadır.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye Meclisi de yedi alt başlık altında geniş bir şekilde ortaya konmuştur. Bu meclis 27 Zilhicce 1253 (24-25 Mart 1838)'de

Tanzimât-ı hayriyye ve umûr-ı câriyyenin tetkik kontrol ve görüşülmesi için Topkapı Sarayında çalışmak üzere teşkil edilmiştir. Kuruluşunda bir başkan ve beş üyeden oluşan meclis üyeleri daha sonraları çoğaltılmıştır. Meclisin görevleri zaman zaman genişlemiş, bazende daralmıştır. Reformlar sırasında mümkün olduğunca daha fazla kişinin beyin gücünden istifade etmek, meclisin kuruluş amaçlarındandır. Diğer meclislerde alınan kararlar padişaha arz edilmeden önce Meclis-i Vâlâda son şeklini almıştır. Bir çeşit yasama görevi yapan meclis, çıkan kanun ve tüzüklerin uygulanmasının ve bunlarla ilgili yazışmaları takip ile de görevliydi. Ayrıca yasalara aykırı davranan idâreci ve devlet adamlarını yargılamak meclisin vazifelere arasındaydı. Müellif bu meclisi, genelde ve izâh ettiği bütün özellikleriyle Tanzimâtın hâmî-i hâkîkîsi olarak tavsif etmektedir. Meclisin icrâatlarından bazıları şunlardır: İltizamın ve angaryanın feshi, meclis-i muhâsebenin kurulması, kızbaşılığı vergisinin kaldırılması, gazete çıkarma ruhsatı, ebe nizâmı, evlenmede aşırı masraf yapılmaması, taşradan İstanbula gelecekler hakkında nizâm, askeri ceza kanunu, piyangoya ruhsat verilmesi vs. Meclis-i Tanzimâtın kurulmasından sonra bu meclisin önemi ile beraber görev ve yetkilerinde azaldığı müşâhade edilmektedir. Stanford Show'un iki meclis arasındaki yetki ayrımının, teorikte olduğu gibi pratikte de uygulamadığı, Meclis-i Vâlânın Meclis-i Tanzimâtın yaşama (teşri) ve Meclis-i Tanzimâtın da Meclisi Vâlânın yargı yetkilerini kullandığı tezine dikkat çeken müellif, meclis defterleri üzerinde yaptığı incelemede bu görüşleri destekler mâhiyette bilgiye rastlanmadığını ifade etmiş, Show'un, fikrinin kaynağını belirtmemesi sebebiyle ihtiyatla karşılanması gerektiğini söylemiştir.

Diğer bir meclis de Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbîâldir. Memleket meselelerinin görüşülmesinde meşveret meclisi için her zaman vakit bulunulamaması, II. Mahmut döneminde Meclis-i Vâlâ ve Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbîâli gibi dâimî meclislerin kuruluşunu gerektirmiştir. Bu meclisin kuruluş amacı da Meclis-i Vâlâ ile aynı olup, nezâretlerin üstünde, Meclis-i Vâlânın altında bir statü ile faaliyette göstermiştir. Yazar, bazı araştırmacılar tarafından ileri sürülen, dar-ı Şûrâ-yı Bâbîâli ile Meclis-i Vâlâ arasındaki yetki ayrımının tam olarak yapılmamasından dolayı, meclisin Tanzimâta kadar verimli çalışmadığı görüşüne karşı çıkmaktadır. Verimsizliğin asıl sebebinin, yeni müesseselerin oturmamışlığından ve bürokrasinin yenilikleri hazmedememiş olmasından kaynaklandığını belirtmekte, Dâr-ı Şûrâ Nizâmnamesi'nde yetki ayrımının sarîh olarak yer aldığını söylemektedir. Bu meclis fazla etkin ve faal olmayan bir dönemden sonra lağvedilmiş, üyelerinin bazıları Meclis-i Nâfi'aya diğer bazıları da Meclis-i Vâlâya naklonulmuşlardır.

Meclis-i Maârif-i Umûmiye, eğitimin modernleşmesi sürecinde ele alınmıştır. Eğitim konusu genel hatlarıyla çalışmanın kapsamı dışında değerlendirilebilir. Fakat, Tanzimât reformcularını yetiştirecek eğitim müesseselerinin değişim ve gelişimi, yazar tarafından önemli görülerek ana konuya dâhil edilmiştir. Bu kısım, Eğitimin Modernleştirilmesi İçin İlk Teşebbüsler ve Mekatib-i Rüşdiye Nezâretinin Kurulması, Mekteb-i Maârif-i Adliye, Meclis-i Muvakkat-ı Maârifin Kuruluşu ve Faâliyetleri, Meclis-i Maârif-i Umûmiyenin Tesisi, Mekatib-i Umûmiye Nizâretinin Kurulması ve Faâliyetleri, Nezâretin Müdürlüğe Tahvili ve Yeniden Nezârete Dönüş, Encümen-i Dânişin Kurulması,

Meclis-i Muhtelit-i Maârif ve Maârif-i Umûmiye Nezâretinin Kuruluşu alt başlıkları altında incelenmiştir. Bu mevzu gerek işlenişi, gerekse yeni belge ve bilgilerin değerlendirilişi açısından, eğitim tarihçilerinin temel kaynaklarından olabilecek niteliktedir.

Meclisin en önemlilerinden biri olan Meclis-i Tanzimât yazara göre, Tanzimât bürokratlarının aralarındaki rekâbet ve çekişmelerde doğmuştur. Meclis-i Vâlânın etkisiz ve yetersiz kalması üzerine 3 Muharrem 1271 (26 Eylül 1854) tarihinde Meclis-i Tanzimât ihdâs edilmiştir. Kuruluş amacı, halkın durumunun düzeltilmesi, refahın artırılması ve ülkenin mâmur bir hale getirilmesi için ihtiyaç duyulan kanun ve nizâmları hazırlamak olarak belirlenmiştir. Bundan dolayı üyelerde devletin kanun ve nizâmlarını bilmek, dâhilî, hâricî her konuda bilgi ve kültür birikimine sahip olma vasıfları aranmaktadır. Meclis-i Tanzimât kurulduktan sonra Meclis-i Vâlânın yasama yetkisini devralmıştı. İki meclis arasında Meclis-i Tanzimât lehine bir fark vardır. Meclis-i Vâlâ kendisine Meclis-i Vükelâ ve Sadâret tarafından gönderilen konuları ele alabilmektedir. Meclis-i Tanzimât ise gerekli gördüğü konuları görüşebilme ve inceleme yetkisine sahiptir. Meclis faâl olduğu yedi yıl boyunca yargı görevleri dışında bir çok kanun ve nizâmların hazırlayıcısı olmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: İrtikâbın yasaklanmasına dair ceza lâhiyâsı, Nüvvâb nizâmnâmesi, Hâzine-i celîle bütçesinin tanzimine dâir nizâm, Meclislerin yaygınlaştırılması ve uyacakları kurallara dâir nizâm, Eytâm çiftliklerine dair nizâm, Vergi gelirleri hakkında nizâm, Mekteb-i mülkiye nizâmnâmesi vs.

Üçüncü bölümün Nezâret Meclisleri başlıklı ikinci kısmı yedi aynı nezâretin meclisini ihtivâ etmektedir. A) Meclis-i Umûr-u Nâfi'a, B) Karantina Meclisi (Nezâreti), C) Meclis-i Muhâsebe-i Mâliye, D) Meclis-i Ziraât, E) Meclis-i Ticâret, F) Meclis-i Es'âr G) Meclis-i Ma'âdin.

Bu meclislerin bir kısmı zaman zaman ilgâ edilip, tekrar ihdâs edilmişler, bazen de başka nezâretler içine nakledilmişlerdir. Müellif incelediği dönem içindeki bütün bu süreci gayet titizlikle ortaya koyduğu gibi, meclislerin devlet teşkilâtı içindeki fonksiyonlarını da anlaşılabilir bir dil ve plan çerçevesinde izah etmiştir.

Eser Reformların Değerlendirilmesi ya da Sonuç Yerine adlı bir başlık altında, ondört (s. 292-306) sahifelik değerlendirmeye son bulmaktadır. Buna göre 1792 senesinde itibaren batıya tâyin edilen daimi elçilerin sefâretnâme ismiyle anılan raporlarının Osmanlı modernleşmesi fikrinin olgunlaşmasında önemli payı vardır. Yukarıdan aşağıya doğru teşkilâtlanmada, başka bir deyişle devlet anlayışında, Avusturya modeli örnek alınmasına rağmen, diğer müesseselerin ihdâsında İngiltere ve Fransa başta olmak üzere değişik Avrupa ülkelerinden de faydalanılmıştır. Bundan dolayı reformlar, Osmanlı Devlet Teşkilâtı'nda eklektik bir yapı meydana getirmiştir.

Reformlar sırasında Tanzimât bürokratlarının aralarındaki çekemeçlik ve iktidar kavgası, batılıların Osmanlı Devleti'ne sefâretleri kanalıyla doğrudan müdâhâlelerini getirmiştir, bu da bağımsız bir devlet için yakışsız bir

durumdur. Devlet açısından hiç de onurlu olmayan bu dönem II. Abdülhamit devrine kadar devam etmiştir. Zamanın reformları planlı ve programlı olmamış, pratik ihtiyaçlara göre şekillenmiştir. Dolayısıyla yenilikleri gerçekleştiren Tanzimât bürokratları üç şeyden mahrumiyetin sıkıntısını şiddetle hissetmişlerdir. Bunlar bilgili ve yetişmiş insan, para ve zamandır. Devrin reform hareketlerinde Hâriciye Nezâreti ve Meclis-i Vâlâ aktif rol oynamışlardır. Yeniliklerin hemen hepsi bu iki müessese tarafından planlanmış ve denetlenmiştir.

Son dönem tarihimizin oldukça karışık ve karmaşık bir kesitini ele alarak inceleyen Ali Akyıldız, eseriyle günümüz devletinin önemli problemlerine de ışık tutacak bir çalışma ortaya koymuştur. Eser gerek muhtevâsı gerekse metodu itibariyle büyük emek mahsûlü olup, dönem mütehassıslarının ve tarih öğreticilerinin el kitabı olabilecek niteliktedir.

Ali Galip BALTAOĞLU

Elizabeth Zachariadou (Ed.), *The Ottoman Emirate 1300-1389*, (Osmanlı Beyliği), Rethymnon: Crete University Press, 1993, 243 sayfa.

Elizbeth Zachariadou'nun editörlüğünü yaptığı kitap, Osmanlı tarihi üzerine yaptıkları çalışmalarla tanınmış kişilerin 11-13 Ocak 1991'de Girit adasında tertiplenen sempozyuma sundukları bildirileri içeriyor. Kısa bir önsözden sonra bildiriler şöyle sıralanıyor:

Michel Balivet, "Culture ouverte et échanges inter-religieux dans les villes du XIVe siècle" [14. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinde Dinlerarası İlişkiler ve Açık Kültür], 1-6 s. ; Irène Beldiceanu-Steinherr, "La population non-musulmane de Bithynie (deuxième du XIVes. - première moitié du XVes)", [Bitinya'daki Gayri Müslim Nüfus (XIV.yüzyılın ikinci XV.yüzyılın ilk yarısı)], 7-22 s. ; Vassilis Demetriades, "Some Thoughts on the Origins of the Devşirme", [Devşirmenin Kökenleri Hakkında Bazı Düşünceler], 23-34 s. ; Feridun Emecen, "Ottoman Policy of Conquest of the Turcoman Principalities of Western Anatolia with Special Reference to Saruhan Beyliği", [Saruhan Beyliği Ön Planda Olmak Üzere Osmanlıların Batı Anadolu Türkmen Beyliklerini Fethetme Politikası], 35-40 s. ; Aldo Gallotta, "Il «mito oguzo» e le origine dello stato ottomano: Una riconsiderazione", ["Oğuz Efsanesi" ve Osmanlı Devletinin Kökeni: Bir Değerlendirme], 41-60 s.; György Hazai, "La place du XIVe siècle dans l'évolution de la langue turque", [Türk Dilinin Gelişiminde XIV.Yüzyılın Yeri], 61-66 s. ; Colin Imber, "The Legend of Osman Gazi", [Osman Gazi Efsanesi], 67-76 s. ; Halil İnalçık, "Osman Ghazi's Siege of Nicaea and the Battle of Bapheus", [Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bapheus Muharebesi], 77-100 s. ; Jacques Lefort, "Tablea de la Bithynie au XIIIe siècle", [13.Yüzyılda Bitinya'nın Görünümü], 101-118 s. ; Anthony Luttrell, "Latin Responses to Ottoman Expansion before 1389", [1389 öncesi Osmanlı Yayılmasına Latin